

KIS-469 – Gl. perception, aperception, appréhension

(GE – 13 11 94 – 23 07 96)

I. – PERCEPTION

Er Brederouriezh klasel e veze diforc'het Gl. *perception externe* (dre ar skiantennoù) ha Gl. *perception interne* (dre ar spered ennañ e-unan). Da heul un emdroadur war daou gantved disoc'het gant an Anadennoniezh ez eur deuet da zigemmanñ an *emouezañ enmanus* (ouzh ar stadoù ha derc'hadoù a ra froud an emouezañ e-unan) hag an *emouezañ trehontus* (ouzh an traoù dre ar skiantennoù). C'hoarvezet eo ivez an kez digemmanñ e-keñver an amzerelezh : an emouezañ enmanus zo klok ha predel, an emouezañ trehontus zo diglok, digor, sevenet a-dreuz da ziskeudoù (Al. *Abschattungen*).

An anadennoniourion hag an holl brederourion hiziv a vir an termen Gl. *perception* d'an emouezañ trehontus, eleze d'ar pezh a anved Gl. *perception externe* — an alamaneg diouzh e du o tilezel *Perzeption* er ster-se hag o virout an termen nemetañ *Wahrnehmung*.

E brezhoneg, pa reer dave da istor ar Brederouriezh, ez arverer *merzhout diavaez*, *merzhout diabarzh*. Hiziv eo dilezet an termen-mañ diwezhañ ha **merzhout** a dalvez kement hag "emouezañ trehontus" (ouzh an traoù). Un termen all, heñvelster da *merzhout*, eo **kantvout**, lodek e digemmadurioù all : kevenebet emañ ouzh **argantvout** evel ar merzhout (tra) ouzh ar c'hounañ, an derc'hennañ, an dec'hmegañ. Un degoun n'eus ken eus ar rann notenn-mañ ; daveet al lenner da La-01, pp. 63 hh. ; KIS-068, La-04, pp. 51 hh. ; EMVR-509, *Emsav* 100, pp. 145-146 ; KIS-319, La-08, pp. 255 hh. ; KIS-381, La-09, pp. 275 hh.; KIS-472, La-10, pp. 275 hh.

II. – APERCEPTION

Meur a gemeradur zo bet d'an termen :

~ LEIBNIZ (1646-1716) en savas e 1714 en intende evel kevenep d'ar *perception* e kement ma'z eo houmañ “ stad diabarzh ar monad o terc'hañ traoù diavaez ” pa'z eo an *aperception*¹ “an emskiantañ ouzh — pe an anaout dassellus eus — ar stad diabarzh-se²”. Merkomp ez eus aze evel un egin eus ar pezh a vo an ejpochv huserlek, ur c'hammed kentañ e stignidigezh kudenn ar c'heñver etre ar *me* hag ar *bed*.

~ KANT (1724-1804) a gendalc'has gant an erv hervez ar bennaenn a c'hallfed diverrañ evel henn : nesaat d'ar wirionez dre bellaat diouzh an draelezh, emzistrobañ diouzh ar gantouezelezh dre skeiñ etrezek an *transzendentales Ich*, ar *me* trehontel. E se e reas un *empirische Apperzeption* eus an emgenskiant³ (*Selbstbewusstsein*) oc'h ambroug pep nadiñ gwerc'helezh ved hag en he lakaas da bazenn gentañ etrezek ar *reine Apperzeption* (pe *transzendentale Apperzeption* pe *transzendentales Ich*), emgenskiant trehontel o tedaoliñ an derc'hañ *cogito* a rank gallout ambroug an holl re all, un ha hevelep e pep kenskiant.

~ MAINE DE BIRAN (1766-1824), war glask da “ orin gwirion ar *me* anadennel ”, a striv da savelañ un ensav digilhet diouzh enkrog an traoù war ar gouzrec'h hag ar gouzrec'h war an traoù oc'h ober anezhañ “ skiant diabarzh (*sens interne*) pe skiant piaouek (*sens intime*) ma revez enni ha drezi an kez me evel dangorañ hag ergorañ, andisrann diouzh ar gwezhiañ diazez a anvomp *aperception immédiate interne* ” (*De l'aperception immédiate* 1807, p. 99). Pa verzhan X, ouzhpenn anaout X, ez anavezan ar gwezhiañ ez eo merzhout X. Hevelep emskiantañ kentizhek renet gant ar *me* ouzh e wezhiadurezh diabarzh eo an *aperception*. “ Dre va natur on donezonet evit an *aperception* diabarzh hag ouzh ar pezh a c'hoarvez ennon e'm bez ar gizidigezh o devez an dud all ouzh an ergorennoù diavaez ” *Journal*, 3-4 nov. 1818 [in FOULQUIE, p. 39].

¹ Da notañ ar vezañs eus Gl. *apercevoir* "diverzhout, damverzhout" abaoe 1080 a ranker diforc'hiñ diouzh an termen luniet gant LEIBNIZ.

² “Ainsi il est bon de faire distinction entre la PERCEPTION qui est l'état intérieur de la Monade représentant les choses externes ; et L'APPERCEPTION, qui est la CONSCIENCE ou la connaissance reflexive de cet état intérieur, laquelle n'est point donnée à toutes les Ames, ni toujours à la même Ame.” *Principes de la nature et de la grâce fondés en raison*, § 12 [PUF 1986, pp. 36-37].

³ Gwell e kavan, pa droan prederourion ar 17-19t kantved, kendecheriañ Gl. *conscience*, Al. *Bewusstsein* dre Br. *kenskiant* ha Gl. *conscience de soi*, Al. *Selbstbewusstsein* dre Br. *emgenskiant*. Evit kemeradurioù an 20t kantved, re ar Vredoniezh pergen, sl. GBLF ¶ 236.

HUSSERL (1859-1938) a ouestlas un darn vat eus e imbourc'h d'ar pezh a anvfeomp hiziv ar c'hetal etre an emouezañ hag an traoù, strishoc'h : etre ar buhezañ (froud an derc'hadoù enmanus d'ar gouzrec'h) hag an anadiñ (an emziskouez d'ar gouzrec'h eus an traoù diavaez trehout d'an emouezañ). Prederourion ar mare a rae eus ar merzhout un degemer gouzañvat dre berzh santadennoù o c'hoarvezout er skiantennoù dindan wered ar c'hentrigadoù, an *Apperzeption* o vezañ un danzen eus tolp an derc'hadoù (= santadennoù) nevez dre dolp an derc'hadoù kent war-benn amparañ un tolp nevez — an tolp kent o vezañ adanvet '*appercepirende*' hag an tolp nevez '*appercepirte*' (HERBART, 1776-1841) : an derc'hadoù bezant endeo o tegemer hag o treuzfurmiñ ar santadennoù nevezdeuet hep emell gwerc'hek a-berzh an emouezañ. En e *Logische Untersuchungen* (1900) e teraouas HUSSERL deskrivañ ar c'heñverioù etre emouezañ ha merzhout ha da gentañ luniad ar pezh a anve c'hoazh an *Apperzeption* — o reiñ dezhi endeo an heñvelsterioù *Auffassung* (tapout krog) hag *Apprehension* (dec'havael)¹. Eus houmañ e rae ur gwezh eus an emouezañ, ur buhezad ambredañ o vukañ d'un ergorenn. Kevenebiñ a rae domani ar buhezañ gouzalc'het gant ar roadennoù santadel (domani *hyletisch* — eus Gr. u{lh "prenn, dafar", hiletek, dafarel) ha domani an ergorennoù merzhet (a anvo diwezhatoc'h *noematisch*, noematek, ergoradel), an *Apperzeption* o vezañ ar vudurun etre an daou, “ ouzh o c'henvellañ, an eil o « tec'havaelañ » egile hag o tont dre se da vezañ egile. Tra ma vez buhez et an endalc'hedoù santadur hep ma c'hallfent anadiñ ent ergorel, e vez an ergorennoù merzhet roet seder en o anadiñ hep ma tisoc'hfe ar pezh ez int eus ar buhezañ. An *aperception* zo anezhi ar gwezh o skoulmañ koulz lavarout ar buhezañ ouzh an anadiñ, gwell : o treuzfurmiñ ar buhezañ santadel en anadiñ ergorel dre vastañ dezhañ ur ster ouzh e enaouiñ. Dre an *aperception* n'omp ket hepken « frond ar roz », met ardaoliñ a c'hellomp an kez frond d'ur rozenn dibarek. An *aperception* zo al luniad a'n emouezañ a ra ar pont etre an dafarel buhez et glan hag an ergorel oc'h anadiñ glan. En un doare ez amdro ar roadenn dafarel, na anad ket he-unan, en ergorenn oc'h anadiñ dirak ar selloù. E se, nag ar buhezañ santadennoù na zoken ar gwezhiañ *aperceptif* ne anadont¹ : parzhiat int e kant enmanus gwerc'hel ar buhezañ ananadus ampletat d'an anadiñ end-eeun.” N. DEPRAZ, “ L'altérité dans l'aperception », *ÉP* 19 1994, p. 20.

Pe gevatal reiñ e brezhoneg da Gl. *aperception*, Al. *Apperzeption* ?

¹ El *Logische Untersuchungen* endeo e not HUSSERL ankevazasted *Apperzeption*. “ Evitañ da vezañ istorel, ne zere ket en askont eus e geveneped termenadurel faos ouzh *Perzeption* ; ouzh kemm, e c'hallfed arverañ an termen *Apprehension* ” (V, § 26).

¹ Er stadadenn-mañ e teu a-wel doare danzeadel ar *santout* a lenner hiroc'h diwar e benn e KIS-355, La-09, pp. 52 hh.

Merkomp da gentañ ez eus bet graet kinnigadennoù gant VALLEE : “Philos. Leibnitz *spis-verzad, spis-verzadenn*” (VALL. p. 29) ha Maodez GLANNDOUR : “*spisverzadenn, spisverzadur*” (GABR.ms.). Dereout ne c'hell ket an termenou-se dre veur a abeg :

~ savet int bet da zec'heriañ ster LEIBNIZ ; ouzhpenn ma ne zereont ket ouzh kemeradurioù KANT, MAINE DE BIRAN pe HUSSERL, e kouezhont pell diouzh kemeradur LEIBNIZ e-unan : “ anaout dassellus stad diabarzh ar monad ” e kement ma vez hemañ “ o terc'hañ an traoù diavaez ” ;

~ outo ez a ivez arbennadenn HUSSERL ouzh *Apperzeption* : deverañ anvad ur gwezhiañ diwar anvad ur gwezhiañ all a enlak ez eus etre an daou wezhiañ keñverioù dec'heriet gant ar rakger ; padal, ken ar rakger La. *ad-* ken ar rakger Br. *spis-* zo pell a zec'heriañ ar c'heñverioù kemplezh ha diseurt a stader en istor an daou veizad ;

~ hiziv ez eo bet dilezet arver Gl. *perception* e ster an emouezañ enmanus (pezh a oa gwechall *perception interne*) ; talvout a ra kement ha pezh a oa *perception externe* (Al. *Wahrnehmung*, Br. *merzhout*). Deverañ diwar *merzhout* anv ur gwezhiañ intentet gant aozerion 'zo evel diabarzh a ve un andon a vesk e lavar ar preder.

An aters kentañ d'ober eo : ha kealioù boutin ez eus a-walc'h etre kemeradurioù diseurt ar ger da bourchas arganteul d'un anvad hepken ? Tri c'heal a zigejer : ¹ | "kaout krog" ² | "er werc'helezh" ³ | "dre an anaout" bezant dalc'hmat e pep kemeradur :

~ ha pa ve ar c'hrog desellet hini ar monad, ar me anadennel pe drehontel, ar skiant piaouek, an emouezañ pe c'hoazh hini tolpe an derc'hadoù kent war ar re nevezdeuet ;

~ ha pa ve ar werc'helezh hini diabarzh ar gouzrec'h pe ar bed diavaez ;

~ ha pa ve an anaout kentizhek, handizhek, emouiziek, dassellus...

Da stirann e kemerfen Br. **-dalc'h-**, outañ ar c'heal "krog" ; evit an danvez stirannoù all, **krap**, **krog** end-eeun, zo teusk o ental, **gavael**¹, **kraf** zo engwezhiet endeo e lavar ar preder : en eneb, gant **-dalc'h-** ha dreist-holl gant e geveleb kembraek **-dal-** ez eus ur vostad kealioù, reoù nes d'an hini a ambredomp : "to apprehend, feel, experience, adhere", kealioù bezant en deveradoù Br. *kendalc'h*, *arzalc'h*, *azdalc'h*, *gouzalc'h*, *endalc'h*, *trezalc'h*... Dibab a rafen ar rakger Br. **er-**, kreizet e zurc'hadur ster war ar c'healioù "mont war-raok", "ober e sell da", arveret paot endeo el lavar boutin (Br. *ergerzhout*), er Vredoniezh (Br. *ersav*, *ergerc'henn*), en Anadennoniezh (Br. *ergorañ*). Kinnig a rafen enta Br. **erzalc'h** pe gentoc'h ar verb **erzalc'hiñ** hag e zevedadoù **erzalc'hus**, **erzalc'hel**, h.a. Arbennet e vo ne glever ket gantañ dec'her an

¹ Sl. Br. *dec'havael* er rann notenn da heul (APPREHENSION), o c'houzout ivez e kinnigas HUSSERL erlec'hiañ *Apprehension* ouzh *Apperzeption*.

eil keal : "ar werc'helezh" nag an trede : "an anaout" ; an arver a ziskouez(o) e nodont ouzh ar ger evel ma nodas ar c'healiou andec'her ouzh Br. *ersav*, *ergorañ*, h.a. evel ouzh La. *perceptio*, Al. *Auffassung*, h.a.

Klaskomp arnodiñ an termen dre dreiñ bommoù eus testennoù ar brederourion o deus eñ arveret :

LEIBNIZ : “ Digemmañ ar merzhout diouzh an **erzalc'hiñ** ”

KANT : “ An **erzalc'hiñ** kantouezel, an **erzalc'hiñ** trehontel ”

MAINE DE BIRAN : “ Dre va natur on donezonet evit an **erzalc'hiñ** diabarzh ”

HUSSERL : “ Ar gudenn eo gouzout e pe zoare e teu an emouezañ da emsikañ er bed trael, penaos e c'hell pezh a zo tralenat ennañ e unan koll e enmanusted ha naouiñ evel trehontus. Dav dimp kaout un dec'havael (*Auffassung*), un **erzalc'hiñ** (*Apperzeption*) a rizh orinel evit kas da vat pezh hon eus anvet an « ere », an traekaat (*Realisierung*) eus an emouezañ ” *Ideen I*, § 53.

Ouzhpennañ a rin ur bomm gant Natalie DEPRAZ, addisplegourez HUSSERL : “ An **erzalc'hiñ** zo anezhañ ar gwezh o skoulmañ koulz lavarout ar buhezañ ouzh an anadiñ ” (*ÉP.* 19, 1994, p. 22).

Da stagadenn d'ar rann notenn-mañ e rin anv eus ur gudenn a zo hini *erzalc'herezh* an oberennoù arz. FOULQUIE a veneg en e C'heriadur ur frazenn sklaerius gant Henri DELACROIX : “ *Erzalc'hiñ* un oberenn delvel zo nebeutoc'h un diadaol eget ur sammata, un devec'hiañ eus lies *erzalc'had* kenheuilh ” (*Psychol. de l'art*, 132.) Bomm a nesain dezhañ pezh a skriven e 1977 (e diouer ul lizheradur prederel brezhonek e ranker emvenegiñ, ra vin absolv !) pa sellen dremm ar merc'hed oc'h arvestiñ, oc'h *erzalc'hiñ*, taolenoù CHAGALL e Pavillon de Flore : “ edont o skediñ gant ur gened a oa o hini diles ha war un dro kened Chagall ken diles all. Un nevezc'her a savis war an taol d'e lavarout, e galleg da gentañ : *collumination*, neuze e brezhoneg : *kenemsklaeriadur* ” (*Emsav* 123, p. 13). Hep gouzout din n'edon ket pell diouzh keal an *erzalc'hiñ anadennoniel* : a-dal da froud ar buhezañ e c'hoarvez anadiñ un ergorenn ved. An *erzalc'hiñ* eo ar pont etre buhezañ hag anadiñ : gantañ e teu ar buhezañ da vezañ anadiñ, n'eo ket dre un tremen a heveleb da heveleb, met e ser un treuzneuziañ. Pa vez un oberenn arz oc'h anadiñ e splann an treuzneuziañ war zremm an arvester (gant ma ve *erzalc'her* diles) ken e c'hell un arvester all e *erzalc'hiñ* eno, tredizh ar gened... Mar 'm be avat da envel hiziv an degouezh ne rafen ket gant *kenemsklaeriadur* ken — hir ha re zisplegus marteze — e klaskfen kentoc'h e tu ar stirann **-meg-** outañ ar c'healiou "sked, kened, klod, bri, haelled ", o tisoc'h gant **kemmegañ**.

III. — APPREHENSION

A-gostez e lezin ster anprederel Gl. *appréhender* (sl. VALL. p. 32).

Nes da sterva Gl. *aperception*, Al. *Apperzeption* eo hini Gl. *appréhension*, Al. *Apprehension*. A-du-rall emañ *Auffassung*, kevatal alamanek all d'ar Gl. *appréhension*, a-c'haoliad war an daou sterva (ken e c'halle HUSSERL, evel hon eus gwelet, da emzizober eus kennotadur *Perzeption*, kinnig dilezel *Apperzeption* e gounid *Apprehension* pe *Auffassung*).

Deraouiñ a reas istor prederel La. *apprehensio*, *apprehendere* gant ar Skolastik en lakae da aroueziñ nep gwezhiañ a-berzh ur spered o tiraez un ergorenn dezевout : “ar c'hefrediñ an traoù anrann pe eeun, lavaret c'hoazh *apprehensio*, rak drezañ ar c'hefred *apprehendit* anien pep tra enni he-unan¹” Evit ar skolastikourion edo ar gwezhiaoù barn ha poellata ezlakaet diouzh an *apprehensio* (*simplex*).

Ledanoc'h ha dispisoc'h eo ar c'hemeradur arnevez : “nep gwezhiañ kefredel, eeun a-walc'h pe gentizhek, ken merzhout, ken barn, ken kounañ, ken dec'hmegañ, a seller evel arloet ouzh un endalc'hed diforc'h diouzh ar gwezhiañ e-unan ” LALANDE, *Voc. Phil.*, p. 72. A-gevenep d'an *appréhension* emañ ar *compréhension*, arloet ouzh un ergorenn gemplezh.

E brezhoneg e'm eus kinniget ober gant ar verb **dec'havael(añ)** evel kevatal da Gl. *appréhension*, Al. *Auffassung*, *Apprehension* er sterioù prederel boutin. Evit ar ster arbennik roet d'an daou c'her-mañ diwezhañ gant HUSSERL, sl. ar rann notenn diaraok. Gl. *compréhension* zo bet kendeç'heriet gant Br. *amgevrediñ* (sl. KIS-433, La-10, p. 115) [ha *kengavaelañ*, sl. KIS-506, La-10, p. 433]. Menegomp ivez Br. *erwelout* (sl. GSTL. § 1521) o kendeç'heriañ Gl. *envisager* e-keñver an dazont hag *erc'havaelañ*, nes da *dec'havaelañ*, o tougen avat war erveziadoù.

Er Vredoniezh saoz e vez arveret *to apprehend*, *apprehension* da aroueziñ anaoudegezh an hiniennel : “ Keit ma tesellomp un unveziad (ergorenn pe zarvoud), en en *dec'havaelomp* hep mui ; hogen p'en lakaomp e daveadur gant traoù all eus e seurt, en en *amgevredomp*.”¹

¹ “ *indivisibilium seu simplicium intelligentia vel apprehensio, per quam scilicet intellectus apprehendit essentiam cujusque rei in seipsa* ”, TOMAZ AKWINO, *Addispleg war ar Peri; ÔErmhneiva~* [in LALANDE, p. 72].

¹ “As long as we view a particular object, or event, alone, we merely *apprehend* it ; but when we bring it into relation to kindred things we *comprehend* it.” James SULLY, *The Human Mind* [in LALANDE, p. 72].

Notañ a ra FOULQUIE (*Dict. lang. phil.*, p. 42) : “ an emouezañ o vezañ bepred emouezañ ouzh un dra bennak, ez eo pep kantaezañ ur mod dec'havaelañ ar werc'helezh.” Erazas eo enta ober anv eus **dec'havael kantaezel** (war gudenn an ambredennoù anaoudel ha kantaezel, sl. KIS-346, La-08, pp. 348-349). Neoazh, pa vez an derc'hadoù “ beuzet ” gant ar c'hantaezadoù hag o vont war zispisaat, war zisneuziañ (pe war dreuzneuziañ !), e kinnigfen Br. **diouglevout** o tiawelout evitañ ur remzad lennegel kentoc'h : “ E-barzh frondoù ho liorz e *tiougleven* ho pezañs.”

Tro 'm eus bet, o trevonnañ sterva Gl. *appréhension*, da astenn arver Br. *dec'havael* da studi anadennoiel an arhentoù, eleze da zomani an anaout anemouez (sl. KIS-381, La-09, p. 280), lakaet warnañ an anvad gallek o tont eus ar Brederouriezh klasel, emzislavarus avat hiziv : *perceptions inconscientes*. “ Ar gouzrec'h o *tec'havael* un arouez a c'hoarvez ennañ un treug o tifourkañ e maezienn an emouezañ e rezh ur c'heal ; e kemm, ar gouzrec'h o *tec'havael* un arhent a c'hoarvez ennañ un treug e maezienn ar fiñval e rezh ur real.” (KIS-345, La-08, p. 336). E galleg e ve troet an *dec'havael* kentañ dre : *perçoit*, an eil dre : *reçoit* pe *perçoit*.

Da vezañ klok menegomp ur c'hemeradur kantaezel er yezh voutin eus Gl. *appréhension* : "aon dispis rak un darvoud da zont". Termenoù brezhonek niveruzik zo bet kinniget da gevatal gant GREg. p. 47 : **doujañs**, **aon**, gant VALL. p. 32 : **doan**, **brizhaon**, **nec'h**, **prederi**, gant DFBH. p. 29 : **damaon**, gant NDBF. p. 112 : **brizhaon**, p. 137 : **damaon**, p. 225 : **doujañs**, gant DCFB. p. 129 : plein d'*appréhension* **maraonik**. Daou rebech zo d'ober d'ar gerioù-se : pe un erdal kalz ledanoc'h eget Gl. *appréhension*, pe ar gwan a'm eus bet tro da ziskuliañ : ober gant an hevelep stürann da zec'heriañ daou geal nes diforc'h dreist-holl dre ar c'hennotañ¹. Her a-walc'h e vin evit klask hepkoriñ an daou rebech ha kinnig un termen ouzhpenn : **amgren** g., **amgrenañ** ; sk. : “ Edon en **amgren** (**amgren** 'm boa, **amgrenañ** a raen) da gejañ gantañ (a-raok kejañ) ”, “ [...] o kejañ gantañ (en ampoent kejañ) ”. “ Edo en **amgren** (**amgren** he doa, **amgrenañ** a rae) na zegouezhfe he gwaz ”.

---

¹ Sl. KIS-425, La-10, p. 69 ; Kis-431, id., pp. 101 hh. ; KIS-499, id., p.389 n.